

Kazinczy és a Csokonai-nemzedék

DEBRECZENI Attila

Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet,
egyetemi tanár
ORCID: 0000-0001-7465-6035

KAZINCZY Ferenc and the CSOKONAI generation

Abstract | The study, which is a chapter of a monograph on KAZINCZY Ferenc currently in preparation, draws attention to KAZINCZY's role and significance in the history of literature and attempts to provide points of reference for describing it. It starts from the premise that KAZINCZY's relationship with younger generations was always decisive throughout his career. On the one hand, this meant the establishment of mentoring relationships, and on the other, it meant that the inspirational power of his works ensured that his aesthetic program and genre aspirations were passed on to the younger generation.

The article investigates the complex relationship between KAZINCZY Ferenc and the generation of poets associated with CSOKONAI VITÉZ Mihály, reassessing their literary and ideological interactions within the late 18th- and early 19th-century Hungarian public sphere. Rather than portraying KAZINCZY as the unchallenged leader of linguistic and aesthetic reform, the study explores reciprocal influences and tensions between the sensibility of KAZINCZY and the CSOKONAI generation. Through close readings of correspondence, periodicals, and poetic texts, the essay illuminates the shifting boundaries between language cultivation, poetic innovation, and cultural politics, within broader European contexts, offering a nuanced perspective on the dynamics of canon formation in Hungarian literature.

Keywords | KAZINCZY Ferenc, CSOKONAI VITÉZ Mihály, canon formation, generation, sensibility

* A tanulmány, amely a HUN-REN-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében jött létre, egy készülő Kazinczy-monográfia fejezete, s részletes kidolgozása a 2025. június 23-án elhangzott MTA rendes tagi székfoglaló előadás utolsó harmadának.

Kazinczy Ferenc irodalmi teljesítményének felmérése az átlagosnál nagyobb mértékben függ össze alakulástörténeti jelentősége megítélésével, hiszen művei önértékkünnél fogva nem tartoznak a kánon első vonalába. Korábbi tanulmányainkban Kazinczy programjának és projektumainak a tájolását az előző és a kortárs nemzedékekhez való viszony oppozíciói és mintái alapján végeztük el, a művek hatástörténetének kezdeteire a kortársakkal folytatott viták vetettek fényt.¹ Az alakulástörténeti potenciál vizsgálatára leginkább a Kazinczy utáni nemzedék nézőpontjából nyílik lehetőség, felmutatva, hogyan kapcsolódtak rá a Kazinczy-művekre, mit és mi módon vittek tovább azok inspirációja nyomán, s mindebből milyen irodalmi teljesítmény született.² Ennek teljességre törekvő kibontása a jelen keretek között természetesen nem lehetséges, csupán arra vállalkozhatunk, hogy a Kazinczy és a Csokonai-nemzedék közötti kapcsolódást és erőátvitelt megragadjuk. A rákapcsolódás és erőátvitel kifejezések a tengelykapcsoló módszertani metaforájából következnek, mely az alakulás történéseit kívánja érzékeltetni: a változás keletkezésének folyamatát, melynek során a Kazinczy műveiben születő „új” áttevődik a fiatal nemzedék műveibe, s jelentős teljesítményeket generál. Csokonai nemzedékén az 1760-as, 1770-es évek tágabb fordulója körül születettek értjük, akik az 1780-as évek legvégén, az 1790-es évek elején kezdték irodalmi pályájukat, s akik között ott vannak a századforduló legjelentősebb írói, költői. E nemzedéket Csokonai névvel jelöljük, mert Kazinczyhoz fűződő viszonyában fellelhetőek a legfontosabb nemzedéki jellemzők. A Kazinczy és a Csokonai-nemzedék közötti kapcsolat és erőátvitel vizsgálatában külön kell választani a közvetlen (levélbeli és személyes) kapcsolatokat a művek inspirációjától. Az első két alfejezet ennek megfelelően először a közvetlen kapcsolatok fogság előtti és utáni időszakát tekinti át, majd szintén két alfejezet tárgyalja a Kazinczy-művek sajátta olvasását és azok inspirációjának továbbíródását.

1. Kapcsolatok a fogság előtt

A fogság előtti közvetlen kapcsolatoknak négy jellemző elemét (fázisát) különíthetjük el: a fiatal irodalmi pályakezdő bejelentkezése Kazinczynál, az elfogadás Kazinczy részéről, a Kazinczy mentorálta együttműködés és a mentori szerep visszaigazolásának gesztusai. A fiatal pályakezdő nemzedék Kazinczynál az 1780-as, 1790-es évek fordulóján *bejelentkező* tagjai a tanügyi munkatársakon túl központi papi szemináriumokban, református kollégiumban, evangélikus líceumban végezték tanulmányaikat, a

1 Lásd DEBRECZENI Attila, „A tanfelügyelő Kazinczy programja”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 126 (2022): 441–476, doi: [10.56232/Itk.2022.4.01](https://doi.org/10.56232/Itk.2022.4.01); DEBRECZENI Attila, „Idyllium és román: Kazinczy pályakezdő projektumai”, *Irodalomtörténet* 104 (2023): 276–299, 394–419; DEBRECZENI Attila, „Játszószín: Kazinczy Orpheus idején indult projektuma”, *Irodalomismeret* 35, 3. sz. (2024): 4–29; DEBRECZENI Attila, „Előfeltevésektől mentes, életre való Philosophia: Kazinczy *Orpheusszal* indult projektuma”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 128 (2024): 533–567, doi: [10.56232/Itk.2024.5.01](https://doi.org/10.56232/Itk.2024.5.01).

2 A nemzedék, a változás állapota és a változás keletkezése fogalmainak szemléleti összefüggéseiről bővebben lásd DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában* (Budapest: Universitas Kiadó, 2009), 19–71.

megpezszdült irodalmi nyilvánosságtól lelkesülten önképzőköröket alakítottak, s keresték a kapcsolatot az előttük járókkal. Nem kizárólag s nem is feltétlenül elsőként Kazinczyval, de a kapcsolati háló körülötte láthatóan sűrűbb, mint mások esetében, ez még a korlátozottan rendelkezésre álló forrásokból és a Kazinczy-levelezés túlsúlyának torzító hatása ellenére is egyértelműen kivehető. A fiatal nemzedék minden jelentősebb tagja bejelentkezett nála az *Urániát* kiadó Kármán József és Pajor Gáspár, illetve az ekkor még katonáskodó Fazekas Mihály kivételével. Kazinczy szűkebb és tágabb tanügyi munkatársi köréből Aszalay János, Szentjóni Szabó László, Vályi András, Vitéz Imre irodalmi törekvései találtak utat Kazinczyhoz, a hivatalnok bátyja mellett Kassán tanuló Pápay Sámuel személyesen nem ismerte, csak műveit tisztelte, Aszalay 1791-es elbocsátásuk után is Kazinczy közelében maradt. A pozsonyi és a pesti központi papi szemináriumokból Csergits Simon, Dayka Gábor, Döme Károly, Fejér György kereste Kazinczyt, a pozsonyi királyi akadémián tanuló és a kispapokkal kapcsolatban lévő Kisfaludy Sándor csak jóval a fogság után. A szemináriumok 1790-es megszüntetését követően a literátor kispapok helyben, valamint Győrben és Egerben folytatták tevékenységüket, Dayka és Döme ekkor is szoros kapcsolatban volt Kazinczyval. A soproni evangélikus liceum diáktársaságával 1792-től adatolható a kommunikáció, a tagok közül Kis János, Lakos János és Németh László lett Kazinczy levelezőtársa, az ugyan-csak itt tanuló Berzsenyi ekkor még kisdiák, csak a fogság után jelentkezett be nála Kis János közvetítésével. A debreceni református kollégiumból Csokonai, Horváth József, Nagy Gábor, Nagy Sámuel szintén 1792-től került kapcsolatba vele.

Kézenfekvő a kérdés, miért éppen Kazinczyt kereste ennyi fiatal, noha valójában maga is irodalmi pályakezdőnek tekinthető az 1780-as évek végén, hiszen első, névvel jegyzett verse 1787 végén, első önálló könyve 1788-ban jelent meg. A jelenségre nehéz egzakt és általános magyarázatot találni, két dolog azonban bizonyosan szerepet játszott ebben. Az egyik Kazinczy hivatali és irodalmi pozíciója. A *Magyar Museum* szerkesztőjeként 1788-ban egyik pillanatról a másikra központi szerepben találta magát az éppen szerveződni kezdő irodalmi nyilvánosságban. Osztottak vele ebben szerkesztőtársai és más ugyanekkoriban indult lapok szerkesztői, a fiatal kezdők legtöbbször mégis Kazinczyhoz fordultak. Előnyt jelenthetett tanfelügyelői hivatala által szerzett ismertsége, a tanfelügyelő-szerkesztő pozíciója ezzel együtt is szükséges, de nem elégséges feltételnek tekinthető. A másik, meghatározó okot abban a (később tárgyalandó) intenzív befogadásban lelhetjük fel, mellyel a pályakezdő nemzedék tagjai a Kazinczy-műveket sajátjukká olvasták. Ez (Fazekas kivételével) azokra is vonatkozik, akik csak később vagy egyáltalán nem fordultak hozzá.

A Kazinczynál bejelentkező levelek és az *elfogadást* megfogalmazó válaszok nem nagyon maradtak fenn, Kazinczy levelezése számottevő részét megsemmisítette letartóztatása előtt. A kapcsolatfelvételekről más levelek utalásaiból tudunk, ezért ezek nem vizsgálhatók úgy, mint tette azt Merényi Annamária az 1810-es évek pályakezdő fiataljaival folytatott Kazinczy-levelezés kultikus nyelvhasználatáról értekezve.³ A rendel-

3 MERÉNYI Annamária, „A beavatás kánonja és a szerzői név szerepe Kazinczy körében”, in *A magyar irodalmi kánon a XIX. században*, szerk. TAKÁTS József, 57–72 (Budapest: Kijárat, 2000).

kezésre álló adatok alapján az valószínűsíthető, hogy a fogság előtt e kapcsolatokban a virtuális közösséget építő szertartásosság helyett inkább a praktikus vonatkozások domináltak. Kazinczy potens irodalomszervező volt, s pozíciója a folyóiratok megszűnésével sem rendült meg, egészen a fogságig. Két fennmaradt elfogadó válaszelevele közül a Kis Jánosnak írott némileg már a későbbi kultikus nyelvhasználatot előlegezi: „Elfogadom ajánlott szeretetedet, kedves új Barát, kedves Társ! 's forró csókom buzgó esedezés a' Barátság 's Hazai Literatura Istenségeihez, hogy az a' szövetség, melyet Veled ímé itt kötök, legyen felbonthatatlan szent Szövetség!”⁴ A „szövetség” kifejezés kétszeri használatából az első azonban még nem metaforikus, hiszen arra utal, hogy Kazinczyt a soproni diáktársaság külső tagjának hívták meg, amit ő örömmel fogadott el (magát az 1794-es *Sztella* címlapján is a soproni társaság tagjaként nevezte meg). E „Társaságra kelés”-t levelében a kassai társaság és az árkádiai társaság tervének felidézésével az 1780–1790-es évek fordulója társaságalkítási törekvései sorába illeszti mint a szerveződő irodalmi élet egyik fő elemét (noha tagsága nyilvánvalóan csak formális lehetett, annak elfogadása részéről pusztá gesztus).

A Csokonainak írott, töredékesen fennmaradt válasz közvetlenebbül praktikus iránnyultságú, mert a dicséretetek és bírálatok után publikációs ígérettel zárul: „Kérem közöljön többeket is velem az Ur, és engedje-meg hogy a' Világ élébe én vezessem az Urat. Helikoni Virágimban szándékozom azt tenni.”⁵ S bár egy év múlva megismételte ígéretét,⁶ az mégsem teljesedhetett be, Kazinczy almanachja ugyanúgy nem jelent már meg, mint folyóirata. Megelőzőleg azonban minden fiatalnak, aki megkereste őt, helyet adott valamelyikben, leginkább mindkettőben, így tett volna Csokonai esetében is. Néhányuknak ez nem az első költői színrelépést jelentette, mégis fontos publikációs tér nyílt meg számukra. S nem pusztán megjelenéshez jutottak, de olyan támogatóhoz is, aki nem elégedett meg a beküldött szövegek közzétételével, hanem a szerzőkkel való szorosabb kapcsolat kiépítésére törekedett. Dicsérte és bírálta a megkapott műveket, a szerzőiknek saját programos elképzelései szerinti irányt mutatott, s közösen végzendő irodalmi terveket vázolt fel. Nemcsak szerkesztőként viselkedett tehát, aki a szövegek begyűjtésére és kiadására szorítkozik, hanem sokkal inkább mentorként, aki folyamatosan kapcsolatban áll ifjú szerzőivel, s táborot igyekszik szervezni belőlük maga köré. Mindez egyértelműen kiemelte őt más korabeli szerkesztők közül.

Az *együttműködés* egyik fő területe tehát a műbírálat volt, amely szerkesztői alapfeladat, de Kazinczy számára különös jelentőséggel bírt. Csokonaihoz írott első levelének fennmaradt része magyarázatokkal ellátott hosszú lista a kapott levélben és versekben „Megjegyzett Szók és Szólások”-ról, melyeket hibásnak talált akár helyesírássilag, akár költőileg. Úgy tett, mint vele Ráday Gedeon, mikor a Gessner-fordításon ment végig sorról sorra, vagy mint ő maga tette Aranka György románjával, s mint majd ten-

4 Kis Jánosnak, 1793. július 27., in KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, szerk. (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő és mások, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) SOÓS István, 25 köt. (Budapest–Debrecen, 1890–2013), 2:296, 424. sz., a továbbiakban: KazLev.

5 Kazinczy Ferenc – Csokonainak, 1792. [augusztus 6. előtt], in CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Levelezés*, szerk. DEBRECZENI Attila, Csokonai Vitéz Mihály összes művei, 7–9 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1999), 9.

6 Uo., 21.

ni fogja Kozma Gergely drámája esetében és sok más alkalommal. Kritikai vénája e nagyobb önálló bírálatok mellett egyébként minden pillanatban működött, még a dicséretetekbe is beleszövéődött. Jellemző, ahogy Döme Károly hozzá írott verséről ír: „A’ TE soraid valóban igen szépek. A’ gondolat, festés, és az elevenség a’ mellyel a’ gondolat és festés elő adattatott, igaz, és jobbíthatatlan [...] tsak az utolsó sor az, a’ mellyet másként ohajtanék. Tsináld-ki magad, ha méltónak ítéled követni tanátsomat”, s itt közli a saját verzióját.⁷ Ilyenből nem kevés található a levelekben, s nemcsak Dömének címezve, Kis János egyik versét például így magasztalja: „A’ Bölcsességhez (nem Bölcsességhez) írt éneked mennyei dal.”⁸ Másik versét pedig verselése ellenére mondja szépnek.⁹

Kazinczy nem elégszik meg a dicséret és bírálat orientáló erejével, közvetlenebbül is törekszik iránymutatásával bevonzani a fiatalokat projektumai erőterébe. Jellemzően a műfaj-hangnem-verselés hármassága által fémjelzett esztétikai törekvéseit vetíti rájuk, ezek alapján várva tőlük saját költői karakterük kibontakoztatását. Dömének írta elégiái kapcsán, hogy

Alagytát még Magyar szebben sohasem írt, mint Te és DAYKA. Ez magát most Pétzeli formájú verseknek írására adta, és szerentsésen írja azokat is; én pedig tüzeltem tüzét, Heloisnek Abelárdhoz írtt verseit küldvén meg a’ Fordításra. Te legszerentsésebben fogsz Ódáknban és Alagykában dolgozni.¹⁰

Döme ódát és elégiát, Dayka elégiát és heroidát hivatott írni Kazinczy szerint, ez utóbbinak ő maga adott fordítási feladatot, s az elkészült munkát utóbb ki is akarta adni, de a cenzúra nem engedélyezte. Dömét Tibullus fordítására igyekezett rávenni, Csokonait, mint Kis Jánosnak írta, arra biztatta, hogy hagyjon fel az alkalmi versekkel, inkább „dallja a’ szív szelíd érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bort, természet szépségeit”,¹¹ vagyis a dalköltészet irányába igyekezett terelni. Azt is kérte tőle, írjon valamit Horváth Ádámmal, Aszalay Jánosnak pedig ő ajánlotta Lessing meséinek lefordítását, amelyet saját, valószínűleg érdemi javításait követően Herder-fordításával egybekötve adott ki.¹²

Ez utóbbi esetek arra is példák, hogy az iránymutatás esetileg közvetlen feladatki-jelölést jelentett, ami az elkészült szöveg közös csiszolásához vezetett. Még szorosabb közös munkálkodást feltételeztek olyan ötletei, hogy együtt fordítsanak valamit. A Dayka által küldött Secundus-fordításról írta Dömének, hogy „nem elégszem meg véle. Magam is hozzá fogtam, de ezzel sem lehet meg-elégedni. Hárman addig fogunk rajta dolgozni Édesem, míg valahogy elsütjük.”¹³ Döme más versét Virág Benedek for-

7 Döme Károlynak, 1790. január 1., in *KazLev*, 2:2, 279. sz.

8 Kis Jánosnak, 1794. március 4., in *KazLev*, 2:340, 436. sz.

9 Kis Jánosnak, 1794. március 17., in *KazLev*, 2:346, 438. sz.

10 Döme Károlynak, 1791. április 10., in *KazLev*, 2:189, 372. sz.; korábban: *KazLev*, 2:125, 345. sz.

11 Kis Jánosnak, 1793. július 27., in *KazLev*, 2:297, 424. sz.

12 KAZINCZY Ferenc, *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig: Önállóan megjelent fordításkötetek*, szerk. BODROGI Ferenc Máté és BORBÉLY Szilárd, Kazinczy Ferenc művei: Második osztály: Fordítások: Kritikai kiadás (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009), 811–812.

13 Döme Károlynak, 1791. január 22., in *KazLev*, 2:140, 352. sz.

dításával párban akarta kiadni, ahogy azt folyóirataiban többször tette ugyanazon mű különböző fordításai egymás mellé helyezésével. Dayka azt a Stolberg-költeményt fordította újra, melyet Kazinczy elsőként megjelentetett a saját nevével (*Az Esthajnalhoz*).¹⁴ Más típusú együttműködést jelentett, mikor Debrecenből Nagy Sámuellel, s az ő közvetítésével Horváth Józseffel a lélek mibenlétének és halhatatlanságnak kérdéseiről folytatott levélbeli eszmecsere.¹⁵ Megint másféle kooperáció bontakozott ki Dömevel, aki a *Heliconi virágok* pozsonyi nyomtatásának ügyintézésében segédkezett ott helyben.¹⁶

A dicséret, bírálat, iránymutatás és közös munkálkodás által törekedett Kazinczy az utána következő nemzedék nála jelentkezett fiataljait magához kötni és esztétikai programja, projektumai vonzáskörébe vonni. Úgy tűnik, a pályakezdő fiatalok mentorának tekintette magát, aki támogat, irányít, és csoportot képez maga körül. E törekvése legtisztábban talán akkor fogalmazódik meg, amikor nem tud megvalósulni. Kis Jánosnak az *Uránia* hírét azzal kommentálta, hogy neki „eránta nem írtak, és gyanítom hogy reá okok, jó okok volt”,¹⁷ majd az első szám megbírálása után némiképp sértett (s így árulkodó) fensőbbsséggel írja: „Azonban tisztelem a’ szándékot, és igyekezni fogok rajta, ha igyekeznem szabad lessz, hogy többet nyújtson *Kármán*, kitől sok fog kitelhetni, ha vezető Barátjai lesznek.”¹⁸ Ez az eset pontosan mutatja, hogy vezető barátként, vagyis mentorként akar fellépni Kazinczy, de csak akkor tud így funkcionálni, ha ezt a mentoráltak elvárják vagy legalább elfogadják. A mentori kapcsolat hiánya ugyanakkor nem zárja ki a Kazinczy-művek inspirációjának érvényesülését, a *Fanni’ hagyományai* kulcsszerepbe állított hosszú intertextusa például a Gessner-fordításból való, T-ai Józsi az egyik idyllium felolvasásával vall szerelmet Fanninak.

A *mentori szerep visszaigazolásának gesztusait* a személyes találkozások, tisztelő versek és ajánlások jelentik. Kazinczy tanügyi munkatársaival folyamatos személyes kapcsolatban volt, a más városokban tanuló ifjakat pedig a levélváltások után mielőbb törekedett megismerni, maga kereste fel őket. Bécsi útjáról hazatérőben, 1789 őszén a pozsonyi kispapokhoz, 1790 tavaszán, a koronaőrző bandériummal Pestre érkezvén a pesti szemináriumba látogatott el, majd 1793 nyarán a debreceni kollégiumba, 1793 őszén és 1794 elején a Lőcsére került Daykához, Kis Jánost Győrben azonban már csak fogolyként, Brünne vitelekor látta. Kortárs beszámoló, mely adatszerű, nem idealizáló, a pozsonyi látogatásról áll rendelkezésünkre: „Pozsonban a’ Kis Papok közt igen kedves embereket kaptam. Döme Károly szeretetre méltó derék és nagy tehetségű Ifjú. – Fehér György Frantzot, Németet, Olaszt ért. Tsergits verseket irogat.”¹⁹ Debreceni lá-

14 Lásd DEBRECZENI Attila, „Névjegyzék az irodalom asztalán: Kazinczy Ferenc: *Az esthajnalhoz*”, *Verso* 7, 2. sz. (2024): 127–132, doi: [10.15170/VERSO.7.2024.2.127-132](https://doi.org/10.15170/VERSO.7.2024.2.127-132).

15 DEBRECZENI, „Előfeltevésektől mentes...”, 551.

16 KAZINCZY Ferenc, *Költemények*, szerk. DEBRECZENI Attila, a német szövegeket ford., szerk. DEÁK Eszter és DONCSEZ Etelka, a görög szövegeket ford., szerk. D. TÓTH Judit, 2 köt., Kazinczy Ferenc művei: Első osztály: Eredeti művek: Kritikai kiadás (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018), 2:49–52, a továbbiakban: KazKölt.

17 Kis Jánosnak, 1794. május 11., in KazLev, 2:363, 445. sz.

18 Kis Jánosnak, 1794. október 6., in KazLev, 2:384, 453. sz.

19 Aranka Györgynek, 1789. december 20., in KazLev, 1:518, 271. sz.

togatásáról Csokonai levelének utalása ismert.²⁰ Majdnem mindegyik esetben készült viszont tisztelő versezet Kazinczy elutazása után, melyek megerősítik a személyes találkozás fonta kötelékét. A Pozsonyból távozó Kazinczy után küldött Döme-hexameterek²¹ a szeleket kéri, tartsák vissza a szeretett látogatót (Kazinczy erre adott válaszában is tekinthető a küldött *Bácsmegyey*-példányba írott verses ajánlás).²² Csokonai említett verses levele *Trocheus lábakon* ered Kazinczy nyomába, Dayka propemtionja pedig kultikus nyelven fejezi ki ragaszkodását Kazinczyhoz: „Indulsz Tokajnak Édenébe, / A' grácziaák lakó helyébe, / Lelkemnek jobb fele!”²³

E költemény ugyanúgy Széphalomhoz köti Kazinczyt (a Herder-fordítás címlapja alapján),²⁴ mint Nagy Sámuel 1793-as ajánlása Sanderből fordított fizikoteológiai elmélkedése élén: „Kazinczy Ferenc / Úrhoz / Szép-halmon.”²⁵ Maga az ajánlászöveg eltér a mecénásoknak udvarló ajánlások hagyományától, Kazinczynak a magyar irodalom haladásában való múlhatatlan érdemeire helyezi a hangsúlyt, a „Szelídebb” Istenségeknek buzgó tisztelőjé”-nek nevezve őt, „a' kiben a' mesterség, jó íz, és Természet Szerentsésen öszsze párasodtak”. Vitéz Imre 1789-es románfordítása ajánlásában társadalmi és hivatali pozícióját kiemelve táblabíróként és tanfelügyelőként nevezte meg Kazinczyt, majd megfogalmazta a tőle nyert indíttatást: „Semminek sem köszönheti e' zsenge munkám annyira lételét, mint a' Tekintetes Ur' Példájának. A' *Geszner* Magyar Idylliuminak olvasása után kezd bennem [...] a' Litterátóri pályafutásra unszoló kívánság” buzogni.²⁶

A mentori szerepet öltő Kazinczy a nála jelentkező ifjú pályakezdőket többször proselytáknak nevezte. Aranka Györgyhöz szóló 1789. augusztus 13-ai levelében a Gessner-fordítás fogadtatásáról beszámolv írta, hogy idylliumai Vályi Andrást és Vitéz Imrét „a' Literaturának Proselytájává tették”.²⁷ (Vályira majd eredeti értelemben is, de elítélőleg használta a proselyta minősítést, mikor az a hivatalból való elbocsátásuk után katolizált.) 1792-ben, szintén Arankának írta volt munkatársáról, Aszalay Jánosról, hogy „Proselytusává akartam tenni a' M. Literaturának”.²⁸ Korábban a mű volt, ekkor már személyében ő a térítő, aki az igaz poézisnek akar újsütetű és igen buzgó híveket szerezni. Többeket megtérített, de nem mindig járt sikerrel. „Patakon hijába igyekeztem Proselytusokat kapni” – panaszkodott Kis Jánosnak 1793. július 27-én, mi-

20 Csokonai – Kazinczynak, [1793 ősz], in CSOKONAI VITÉZ, *Levelezés*, 23.

21 Döme Kazinczynak, 1789. november 17., in KazLev, 24:23–24, 5939. sz.; vö. KazLev, 1:521, 273. sz.

22 KazKölt, 2:224–225.

23 DAYKA Gábor, *Összes művei*, szerk. BALOGH Piroska, BÓDI Katalin, SZÉP Beáta és TASI Réka (Budapest: Universitas Kiadó, 2009), 126–127.

24 „Herdernek Paramythionjai. / Általtette Kazinczy Ferenc. / Széphalom, / Széphalmy Vincénél, 1793.” KAZINCZY, *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig*, 255. Lásd erről DEBRECZENI Attila, „Széphalom: Kazinczy és egy emlékezhely születése”, *Irodalomismeret* 31, 3–4. sz. (2020): 16.

25 NAGY Sámuel, ford., *Az Istennek jósága és bölcsessége a' Természetben. Sander Henrik után* (Pozsony, 1794), a számozatlan III. oldalon.

26 IVÁNKAY VITÉZ Imre, ford., *A' tiszta és nemes szeretet ereje* (Kassa, 1789), számozatlan oldalon. Az ajánlás: „Tekintetes Kazinczy Ferentz Úrhoz T. N. Abaújvármegye' Törvény Tábla' Birájához és A' Kassai Kerületi Nemzeti Oskolák Királyi Igazgatójához.”

27 KazLev, 2:423–424, 232. sz.

28 KazLev, 2:273, 410. sz.

kor arról számolt be, hogy „Debrecen két barátot ada” neki, Nagy Sámuel és Csokonai, utóbbi azonban addig „kevés jelét adta *megtérésnek*”.²⁹ A proselyta kifejezést ugyanabban az értelemben, jellemző gyakorisággal majd a *Tövises és virágok* idején használja újra. Aztán az 1820-as években, érzékelhető magára maradásakor azt hangsúlyozza, hogy nem akar proselytákat, megelégszik azzal, ha ő maga a saját útját járhatja. A fogság előtti években azonban egy ideig tanfelügyelői és szerkesztői pozíciója háttérrel, erősödő táborszervező ambícióival a proselytának nevezett pályakezdő fiatalok mentorként lépett fel, s ők is mentorukat látták benne.

2. Kapcsolatok a fogság után

Kazinczy élethelyzete és ezzel együtt lehetősége az irodalomszervezői munkálkodásra a szabadulását követő időszakban radikálisan megváltozott a fogság előttiéhez képest. Az újrakezdés éveiben (1801–1803) személyes kapcsolatrendszere beszűkült, mentori viszonya a fiatalabb nemzedék újra és újonnan feltűnő tagjaival jelentősen átalakult. Levelezésében a család és a szabadult rabtársak mellett elvétve vannak nagyobb számban fennmaradt levélváltások, a régiek közül lényegében Virág Benedek az egyetlen, mások esetében (például Bessenyei-nél, Batsányi-nál, Verseghy-nél) egy-egy levél ismert, s a hajdani fiatalok közül megmaradt levelezőtársak is csupán néhányan voltak. Személyes élettere ugyancsak beszűkült, alapvetően aktuális lakóhelye (Regmecz, majd Érsemjén) és a családi birtok jelölte ki határait, nagyobb utazásra majd csak 1803-ban vállalkozott, mikor Bécsig jutott. Igaz, kocsibalesetben szerzett sérülései miatt ez sem a tervek szerint alakult, de azért tágabb körben először nyílt lehetősége régi (akár szabadkőműves) kapcsolatok megújítására s újak kötésére.

A fiatal nemzedék csoportosulásai időközben szétestek, akik megmaradtak belőlük, azok már nem kezdők voltak, Kazinczy börtönévei alatt pályájuk új szakaszba jutott. Kazinczy kapcsolata egy részükkel már fogsága előtt megszakadt, Döme Károlylyal vallásvédő írásai, Vályi Andrással katolizálása miatt, Vitéz Imrével nem tudjuk, mi okból. Volt, aki fogolytársa s a börtönének áldozata lett (Aszalay, Szentjóni Szabó), valamint ekkoriban hunyt el Dayka Gábor és Kármán József is. A fogság után többeknél sem a Kazinczyval való kapcsolatnak, sem szépirodalmi munkásságnak nincs nyoma (Cseregi Simon, Horváth József), Fejér György-nél csak az előbbinek, az egyébként aktív levelező Nagy Gábornál és Németh Lászlónál csak az utóbbinak. Nagy Sámuel egy Gessner-fordítás publikálásán túl szintén nem művelt szépirodalmat, s Kazinczyval orvosi minőségében került kapcsolatba, mikor az Bécsbe menet balesetet szenvedett. A nemzedék irodalmilag aktív tagjai közül csupán Csokonai és Kis János esetében beszélhetünk a közvetlen kapcsolat folytonosságáról. Van néhány formálódó új kapcsolat is, noha nem sok, s mindössze egy-egy levél maradt fenn (például a debreceni és pesti tudós literátorokhoz, Budai Ézsaiáshoz, Schedius Lajoshoz). Több levélváltás ismeretes Kazinczy műveinek régi tisztelőjével, az Erdélyben lelkész Kozma Gergellyel.

²⁹ KazLev, 2:297–298., 424. sz. Saját kiemelésünk – D. A.

Kozma Kotzebue-fordítását kapcsolatba kerülésük után Kazinczy elolvasta, megdicsérete, s persze alapos bírálatban részesítette. Az irodalmilag meghatározó alakok közül ekkor történt az első kapcsolatfelvétel Kisfaludy Sándorral és Berzsenyi Dániellel, de még csak áttételesen, Kis János közvetítésével. Ami tehát a fiatalabb nemzedék tagjaival való kapcsolatokról vizsgálható, alapvetően Debrecenhez és a Dunántúlhoz köthető, Csokonaival és Kis Jánossal a középpontban, de csak ez utóbbinál érzékelhető teljes harmónia. A két viszony aszimmetrikus alakulása nem kis mértékben Kazinczynak a debreceni református kultúrával és a *Debreceni Grammatika* szellemiségével való, egyre erősödő szembenállására vezethető vissza, amelyhez – minden elismerése mellett – Csokonait is sorolta.

A „kétezer háromszáz nyolczvanhét” nap után, 1801. június 28-án szabadult Kazinczynak két hét múlva már látogatója volt Regmecen, Csokonai és barátja, Puky István. Kazinczy másnap Sárospatakon viszonzta a látogatást. Első találkozásukon szerzett benyomásait Csokonai így írta le levelében:

Semmit sem változott; teste, elméje s kedve azon friss, azon ép, mint volt fogsága előtt, – egyedül azt vettem észre benne, hogy beszédét nem teszi olly folytába; de ezt a töredezését ki csudálhatja hat és fél esztendőt tartott magánossága után? [...] Elbeszélte rabságába történt dolgait rövidedenn; megsiratta D. Földit; tudta, és magamtól is kérdezte Szilágyi Gáborral esett dolgaimat; tudta a Nagy Gábor, Nagy Sámuel és Teleki urakét, s ezt vetette befejezésül utána: „kár hogy Debrecenben a genieket elnyomni gyönyörködnek”.³⁰

Csokonai a látogatás alkalmával ajándékol vitte egy verse kalligrafikus tisztázatát,³¹ melynek címében *A' Magyar Orpheus*nak nevezte Kazinczyt, magát pedig az alvilágból megszabadult Orpheuszt énekkel köszöntő Eumolpushoz, Orpheusz tanítványához hasonlította:

Örültek a' folyamatok,
Örült minden part és sziget,
Örült hegy, völgy, mező liget,
Örültek a' vadállatok;
Főként Eumolpus – a' tanítván' –
Bús húrjait feligazítván
Zengette Őtet énekén
É úgy örült, mint NÉKED Én. – –

Csokonaival viszonylagos rendszerességgel érintkeztek levélben és személyesen ezt követően is, főleg Kazinczynak a Debrecenhez közeli Érsemjénbe történt költözése után. Találkoztak továbbá a Nagyvárad melletti Félixfürdőn, ahol Csokonai későbbi köteté, az *Anakreoni Dalok* elé illesztett ajánlóversét írta („Kazinczy! Földy! Kik belőlem /

³⁰ CSOKONAI VITÉZ, *Levelezés*, 142.

³¹ MTA KIK. M. Irod. Lev. 4r., 41. sz., 117a. A verset idézett levelébe is beleszövi: CSOKONAI VITÉZ, *Levelezés*, 142.

Már-már poétát tettetek”). A *Magyar Orpheushoz* kézirata személyes ajándék volt, amelyet Kazinczy nagy becsben őrzött, az *Anakreoni Dalok* elé Félixfürdön írt ajánlóvers vizont a nyilvánosság előtt kívánta felvállalni a megbélyegzett Kazinczyt mestereként.³² Ugyanakkor csak hetekkel ennek születése előtt jelent meg Kazinczy Cs... ..cz betűjellel jegyzett cikkecskéje a *Magyar Kurir*ban, mely a babér szó miatt bírálta Csokonait és Földit, Kazinczy formálódó Debrecen-ellenességét nyilvánítva meg.³³ Közben igyekezett megnyerni Csokonait, legyen segítségére Dayka Gábor verseinek sajtó alá rendezésében és kiadásában, ezért kész volt ellentmondani anyjának, aki haszon-talan embernek nevezte Csokonait. Egész pontosan azt várta volna tőle a fogság után kérlelhetetlenül hangsúlyozott correctio-elve jegyében, hogy tisztogassa, jobbjítsa meg a költeményeket. Csokonai a feladatot vállalta ugyan, írt is egy alapos áttekintést a Dayka-versekről, átírásuktól azonban udvariasan elzárkózott.³⁴ Kapcsolatuk tehát érzékelhetően ambivalens volt, de személyes viszonyuk az egyre nyilvánvalóbb szemléleti különbségek ellenére sem romlott meg, Csokonai továbbra is mestereként tisztelte Kazinczyt. Debrecenből Csokonai mellett Nagy Gáborral és Szentgyörgyi Józseffel váltottak leveleket, s találkoztak személyesen (a személyes kapcsolattartás érzékelhetően jelentős szerepet játszott ekkoriban, vizsgálata azonban nem lehetséges). Bár leveleikben könyvekről, irodalomról is szó esett, elsősorban mégis ügyvédi, illetve orvosi minőségükben voltak jelen Kazinczy életében. (Későbbi levelezőtársai és vitapartnerei az Árkádia-perben, Kis Imre és Fazekas Mihály csak 1803–1804 fordulójától kerültek vele kapcsolatba.)

Kis János Kazinczyhoz fűződő kapcsolata több vonatkozásban különbözik a Csokonaiétól. Kazinczy szabadulása napján Kis Jánosnak írt levelet, akivel fogsága alatt találkozott személyesen, s akinek titokban levelet írt Brünnből. Kis rajta kívül álló okok miatt csak novemberben válaszolt, Kazinczy viszont megint hamar. Kapcsolatuk megújítása mellett Kis János már rövid első levelében hitet tett, de bővebben csak a következő év elején szólt erről:

Nem tudom a' Hazának-e, Néked-e, vagy magamnak örvendjek inkább, hogy olly eleven képzelődéssel, forró szívvel és férjfiúi lélekkel tértél vissza távollétedet sirató literatúránknak vigasztalására. Az Egek vigyázzanak betses életedre 's vigyenek szerentsésen arra a' szép tzélra, a' hol a' ditsőség minden magyar Írók között a' te számodra készített leghervadhatatlanabb koszorúkat!

Már most nékem is van kedvem feléledni, 's abban a' pályában futni, mellyben való probatételeimre eddig is a' te példád volt leghathatósabb ösztönöm. Ha te vezérem, barátom, kísérom léssz, nem fog soha is egészen elaludni bennem az a' szent tűz, mellynek egy kis szikrája belém szorúlt.³⁵

32 Minderről lásd CSOKONAI VITÉZ, *Levelezés*, 693–695.

33 *Magyar Kurir* 1802. márc. 19., 367–368.

34 Minderről lásd CSOKONAI VITÉZ, *Levelezés*, 743–746.

35 Kis János Kazinczy-nak, 1802. február 18., in *KazLev*, 2:456–457, 509. sz.

Kis János levelében (akárcsak a Csokonaiéban) a némiképp patetikus hangoltságon is átüt a személyes öröm, s a korábbi időszakkal való folytonosságra kerül a hangsúly: Kazinczyt a lényegyet változatlanul látják, ők maguk pedig visszahelyezkednek a tanítvány szerepébe.

Kis János és Kazinczy személyesen ekkor nem találkoztak, csak leveleztek, ambivalenciától mentesen, baráti hangnemben. Kis személyiségéből is fakadhatott, hogy lényegében az egyetlen volt, akinek a Kazinczyhoz való viszonyában a felszínre került nézeteltérések (például a verselés terén) sem okoztak érezhető feszültséget. Együttmunkálkodásuk Kazinczy fogsága után az addigiak szerint folytatódik. Beszámolnak egymásnak olvasmányaikról, munkáikról, Kazinczy dicséri és bírálja a Kistől kapott műveket. Egy idyllium lelkesült kérdésre ragadtatja: „Zengett e valaha magyar lant ilyen hangzatokat?” Majd hosszan sorolja a javítani való hibákat, részletes magyarázatokkal.³⁶ Schiller-fordítását „felette szép”-nek mondja, de egy szó a harmadik strófában „szenvedhetetlen”, s „meg *kell* változtatni”.³⁷ Kis hártja a dicséreteket, részben Kazinczy barátságának tulajdonítja azokat, részben Kazinczy szóhasználatát kölcsönvéve állítja: „literatúránkhoz való nagy szereteted visz erre, mellyel néki proselytusokat szerezni kívánsz”.³⁸ A proselyták ekkor már csak egy virtuális közösség tagjai lehettek, aminek kötelékeit Kazinczy metaforikája szerint a gráciák fonják, s a közvetlen hatás helyett a halhatatlanság reménye éltetheti őket. A gráciáknak áldozó papok pedig kevesen vannak. A korábbi soproni társaságból Kis János mellett (az irodalmilag nem aktív) Németh László és Lakos János maradt kapcsolatban Kazinczyval, ez utóbbinak ma már nem ismeretesek levelei.

Kis Jánoson keresztül érkeztek az első hírek Kazinczyhoz Berzsényi Dánielről és Kisfaludy Sándorról. 1803. március 27-ei levelében három verset küldött Kazinczy-nak Berzsényitől, s beszámolt Kisfaludyval történt megismerkedéséről.³⁹ Berzsényit, a „szép reménységű költő”-t Kazinczy „nagy tisztelő”-jeként mutatta be, akiről „mind eddig senki sem tudta, hogy ő verseket írt”. Most azonban Kazinczy ítéletét várva küldte darabjait Kisen keresztül. Kazinczy kitörő örömmel fogadta az ifjú költő feltűnését:

Ime midőn azon kesergek, hogy az a' szent tűz, melly már csak kevesek' szívében táplál-
tatik, közelít elalvása felé, egy dicső lángot látok fellobbanni véletlenül. Háládatosan
borúlok a' szent anyának, a' Természetnek lábaihoz, 's tisztelettel imádom bölcsességét,
hogy a' történetek' fonalán olly szorosan fűzte a' segédet a' veszély mellé.⁴⁰

Aztán szokása szerint bírálva dicsért („nem tudom, mit csudáljak inkább a' mi új barátunkban, a' szép, noha néhol hibás magyarságot e, vagy a' poétai bátor és harsogó ömlődözést?”), a költői irányt kijelölve utat mutatott („Kérd, hogy az Ódák' útjáról el ne

36 Kis Jánosnak, 1802. május 8., in *KazLev*, 2:474–476, 520. sz.

37 Kis Jánosnak, 1802. szeptember 29., in *KazLev*, 2:493, 534. sz.

38 Kis János Kazinczynak, 1802. február 18., in *KazLev*, 2:457, 509. sz.

39 *KazLev*, 3:43–44, 585. sz.; vö. VADERNA GÁBOR, *A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben* (Budapest: Universitas Kiadó, 2017), 397–455.

40 Kis Jánosnak, 1803. április 6., in *KazLev*, 3:47, 588. sz.

térjen.”), s megadta a Berzsenyi által olvasandó német költők rövid listáját. Ugyanakkor a költői színrelépés segítésére vonatkozó ígéretet nem tett, mert nem volt abban a helyzetben, hogy ilyenre elkötelezze magát. Inkább „a’ Lant’ Múzsájának szolgálatjába” való beavatás történik meg itt (ahogy az idézetben láttuk), azon kultikus elemekkel, melyek a későbbiekben meghatározóvá válnak (irodalmi mintákkal való azonosítás, a kapott versek baráti körben való terjesztése). A gráciák kis közössége, melynek Kazinczy a főpapaként lépett fel, új és érdemes taggal gazdagodott.

Kis János márciusi levelében megírta Kisfaludy Sándorral való megismerkedésének hírét is, mire Kazinczy idézett levelében ünnepélyesen jelentette, hogy tervezett kiadása egyik kötetét Kisnek és Némethnek, egy másikát pedig Kisfaludynak fogja ajánlani. Egyúttal kérte, hogy mindent írjon meg Himfyről, amit csak tud. Kis János a nyáron teljesítette a kérést,⁴¹ majd beszámolóját októberben kiegészítette azzal, amit legutóbb Kisfaludytól hallott:

Azt mondotta, hogy „ha az ő tiszteletében valamennyire gyönyörködöl, bizonyossá tehet, hogy egy könyvről eránt is soha olly szíves tiszteletet és szeretetet nem érzett, mint Te erántad; mert a’ Te írásaidból látta legelőször, hogy a’ magyar nyelven másképpen is lehet írni, mint a’ Biblia és a’ régi imádságos könyvek vagynak írva.” Hozzá tehetem azt is, hogy különös nagy tüzzel beszéllett mind Ő, mind Nagy Kánonok Rólad, és hogy mind a ketten nagy nyughatatlansággal várták Bétsből erre való jövedeledet.⁴²

Kazinczy Kisfaludyt Kis Jánossal és Németh Lászlóval egyetemben meg akarta látogatni 1803-as bécsi útjáról visszatérőben, de mint írta, balesete megakadályozta ebben. Kis János októberi beszámolója szerint Kisfaludy a Kazinczy-művek literatúrához vonzó inspirációját hangsúlyozta, ahogy azt mások esetében már láttuk. Kazinczy ezúttal is korábbi pozíciója továbbélését érzékelhette, pedig a lényegyet tekintve valójában semmi sem volt az, ami a fogság előtt. Az érdemi mentori szerep lehetősége elveszett, ha mesternek nevezték, az nem kis részben a korábbiak visszfénye volt csupán.

Kazinczy utolsó könyve 1794-ben jelent meg, a következő 1808-ban fog, közben szabadulása után mindössze pár hírlapi közlemény (1803-ig az egyetlen, a már említett, babérról szóló, név nélkül). 14 évnyi a szakadás a pályán, nagyjából annyi, mint Csokonai egész pályája. Közben azért dolgozott, még a fogság bizonyos szakaszaiban is bámulatosan termékeny, de inkább csak a halhatatlanság lebeghetett szeme előtt, mintsem a közvetlen hatás saját korában, hiszen visszaülleszkedése legalábbis kétéseélyes volt. A fiatal nemzedék (már aki életben maradt, és irodalmi pályán mozgott közülük) ez idő alatt megfutotta a pályát, melyre nyomdokain lépett. 1808-ig jórészt megszülettek és/vagy megjelentek legfontosabb műveik, köteteik, melyek a századforduló magyar irodalmának legjelentősebb teljesítményei lettek. Mindez végbement, mire az élethelyzetében nyugvópontra jutó Kazinczy érdemben újra nyilvánosság elé léphetett, s iparkodott visszanyerni korábbi szerepét. A pályaszakadás hosszú időszakában felcserélődtek

⁴¹ KazLev, 3:77, 607. sz.

⁴² KazLev, 3:114, 626. sz.

pozícióik a nyilvánosságban: a korábban folyamatosan publikáló Kazinczy teljesen kiszorult onnan, a pályakezdők, ha nem is könnyen, de beléptek oda, s útjukra találtak. A pozícióváltás átformálta a nézőpontokat, a mindvégig mesternek tekintett Kazinczy szerepe mentor helyett egyre inkább elődként értelmeződött.

3. A művek sajátja olvasása

A Kazinczy és a Csokonai-nemzedék közötti kapcsolat és erőátvitel vizsgálatában a közvetlen kapcsolatok két időszakának áttekintésén túl, az irodalmi folyamatok alakulása felől nézve a legfontosabb mozzanat a Kazinczy-művek inspirációjának megragadása. Nem katalógust akarunk készíteni szöveghelyekből, melyek valamilyen módon, akár közvetlen hatást is bizonyítva kapcsolatba hozhatóak Kazinczy egyes műveivel. Ebben az esetben ugyanis Kazinczy és művei kerülnének ágensi pozícióba, holott mi éppen a fiatalok aktivitását szeretnénk kiemelni. Célunk tehát a fiatal nemzedék befogadói pozíciójának összefoglaló leírása, ami két fő vonatkozásban tűnik megvalósíthatónak. Először azt vizsgáljuk, milyen lényegi közös jellemzői vannak nézőpontjuknak, miben látták a Kazinczy-művek számukra való jelentőségét, ami miatt azonnal és intenzíven a sajátjukká olvasták őket. A következő alfejezetben pedig az irodalmi gyakorlat által teremthető viszonyulás áll a középpontban: a fiatal nemzedék azon műveit vesszük számba, melyek a Kazinczy művei által nyitott műfaji mezőbe sorolhatók, s felvázoljuk az inspiráció továbbíródásának változatait. Mindezek során a közvetlen kapcsolatok áttekintésekor tárgyalt szerzőkkel számolunk, az előző alfejezet végén mondtak értelmében időben 1808 körül terjedően.

Megfigyelhettük, hogy a literatúra útján tett első lépéseiket e nemzedék tagjai rendre a Kazinczy-művek inspirációjának tulajdonítják. Vitéz Imre 1789-ben, egy évvel megjelenése után a Gessner-fordítást említi a literatúrához vezető indíttatásaként, majd a következő szavakkal indokolja, hogy első románfordítását Kazinczynak szeretné ajánlani:

Vegye jó néven a' Tekintetes Űr ezt a' hazafiúi tüzelt tett munkámat, és annak a' Tekintetes Ur' neve alatt lejendő ki-adását; vegye ugy, mint önnön ditsőséges példájának gyümölcstét, 's az én háládatosságom' bizonyosságát. Az *Orestes és Hermine* személylében elő adott *tiszta és nemes szeretet ereje* a' Tekintetes Urat, mint a' hajdani Görög nemzet, annak történetei, 's a' *Dusch*' munkáji érzékeny tisztelőjét, annyival inkább fogja gyönyörködtetni, a' mennyivel érzékenyebb szívvel bír azoknál, a' kik a' Románokat megvetni nem szégyenlik.⁴³

Gondolatmenete három fő elemre épül, először „az édesebb Tudományok”-ban magát kitüntető Kazinczy példáját emeli ki, majd az eredeti román címének megváltoztatásával (*A' tiszta és nemes szeretet ereje az Orestes és Hermine helyett*) azt az új szerelemfel-

43 IVÁNKAY VITÉZ, *A' tiszta és nemes...*, ajánlás. Lásd KazLev, 1:434, 235. sz.

fogást veszi védelmébe, melyet bírálóival szemben Kazinczy is képviselt, akit ezért az érzékeny szív általa is használt emblémájával jelöl meg. Kazinczy e jellemzőit (kifinomultság, szerelemapológia, érzékeny szív) sajátjának vallja Vitéz, de nemcsak ő, hanem általában nemzedékének tagjai is.

Kazinczy első művei, főleg a Gessner-fordítás elhatározó jelentőségű élményként tűnnek fel, melyek döntő inspirációt jelentettek a pályakezdő fiatalok számára a literatura művelésére való elköteleződésben. Ezt nemcsak Kazinczyhoz szóló ajánlásaikban és leveleikben fogalmazták meg a laudáció túlzó retorikai elemeként, hanem másoknak írott levelekben, későbbi időpontokban és a nyilvánosság előtt is. Az 1796-tól Egerben tanító Pápay Sámuel a Gessner-fordításból és Kazinczy más műveiből diktál példákat a stílusnemekre, valamint ennek rongyosra olvasott példányát csókolja meg szertartásosan és adja tovább tanítványának, Vitkovics Mihálynak: „Nesze, Miskám! olvasd Nyelvünkön a Legszebbet, ezt buzgón mondta ki.”⁴⁴ 1801 után Csokonai és Kis János hasonló megnyilatkozásait regisztráltuk. Kisfaludy Sándor Kazinczyhoz írott 1808. július 27-ei levelében legfőbb diákkori mintájának Gessner „olly szépen magyarrá vált Idiliomi”-t nevezte, mely őt is írásra serkentette („a’ Te, finomabb érzést lehellő írásaid buzdítotának légyen engem is üres időmnek imilly töltésére”),⁴⁵ s ezt megismételte Ruszek Józsefnek 1816-ban, Kazinczytól való elhidegülése után.⁴⁶ Berzsenyi a poézisben tett első lépéseihez Kazinczytól nyert inspiráció hangsúlyozásával zárja 1808-ban küldött kézirat verskötetének ajánlását („Te lelkesített szunnyadozó erőm”), s mint láttuk, 1803-ban is erről adott hírt Kis János, mikor Berzsenyi három versét Kazinczynak küldte.

A Kazinczy-művek számukra való újszerűségét, jelentőségét egyidejűleg és visszatekintve is meglehetősen egyöntetűséggel fogalmazták meg: a kifinomult nyelvhasználatot emelték ki. Kisfaludy Sándor az imént idézett levélben a Kazinczy-műveket „finomabb érzést lehellő”-nek, majd írójukat a legédesebb magyar írónak minősítette, de Kis János már 1803-ban beszámolt Kisfaludy vallomásáról, miszerint őt Kazinczy-művei ébresztették rá, hogy másként is lehet írni, mint a biblia és a régi imádságos könyvek. Korábban láttuk, hogy ajánlásában Nagy Sámuel Kazinczyt a „Szelídebb’ Istenségeknek buzgó tisztelője”-nek nevezte, „a’ kiben a’ mesterség, jó íz, és Természet Szerentsésen öszsze párasodtak”.⁴⁷ Mikor Csokonai a költői prózanyelvet megkülönbözteti a puszta verseléstől, Gessnert hozza példaként, mert mint mondja, „vagyon ő benne a’ szóknak, és Szententziáknak néműnémű titkos ki mérséklése, folyása, és harmóniája”, ami lágyan igézi a fület, s amelyet „ama vékony [azaz finom] izlésű Magyar Fordító [Kazinczy] elért, ha meg nem haladott”.⁴⁸ A kifinomult nyelvhasználat a Gessner-fordítás és más Kazinczy-művek fő jellemzője a fiatal nemzedék tagjainak szemé-

44 Vitkovics Mihály Kazinczynak, 1811. december 24., in *KazLev*, 4:193, 2114. sz.

45 *KazLev*, 6:13, 1327. sz.

46 KISFALUDY Sándor, *Minden munkái*, szerk. ANGyal Dávid, 8 köt. (Budapest: Franklin-Társulat, 1892–1893), 8:281.

47 NAGY, *Az Istennek jósága...*, ajánlás.

48 CSOKONAI VITÉZ Mihály, „A’ Magyar Prosodiáról”, in CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Tanulmányok*, szerk. BORBÉLY Szilárd, DEBRECZENI Attila és OROSZ Beáta, Csokonai Vitéz Mihály összes művei, 18–34 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002), 18.

ben, ez pedig Kazinczy egyik legfőbb hangnemi törekvésével azonosítható. A naiv a durvaság és túlfinomultság közötti, a retorikai mediocris szintjén értelmezhető, elegyített minőséget jelölő hangnem, mely egyben közvetlen nyelvhasználati mintát is képvisel, a művön túl a művelt középérték társasági világában érvényesen.⁴⁹

Pápay Sámuel 1808-ban megjelent irodalomtörténetében az *Idylliumokat*, a *Bács-megyeyt* és az *Orpheust* ugyancsak „kellemetes magyarság”-ukkal jellemzi, s e vonás hangsúlyozásával alapozza meg Kazinczy alakulástörténeti helyének kijelölését:

Megjegyzést érdemel itt különösen *Kazinczy Ferenc* Abaúji Táblabíró, az a' tanúlt szép lélek, a' kinek főképpen köszönheti a' Magyar Literatura, hogy igazabb ízléssel kezdte venni gyarapodását. Az előre már megjelent kellemetes magyarságú Idylliomokon 's Bátsmegyei Leveleinn kívül, melyeket 1788–9^{ben} adott ki, különösen a' szép Literatúrának gyarapodására törekedett 1790^{ben} az *Orpheus Titulusú* Folyó Munkának hónaponként való kibotsátásában.⁵⁰

Itt már nem a Kazinczy-művek egyes egyénekre gyakorolt inspirációjáról van szó, amely a fiatal nemzedék tagjait pályájukon elindította, hanem a magyar literatura gyarapodásáról általában. Pápay ugyanazokat a műveket emeli ki, melyeket egyenként korábban kiemelték, s ő is az igazabb ízlést és a kellemetes magyarságot köti ezekhez. E közös nemzedéki nézőpontból azonban az alakulástörténet egészére vonatkozó konklúziót fogalmaz meg: legfőképpen Kazinczynak köszönhető az irodalom megújulása a századvégén, aki így az újabb irodalom előkészítőjének és elődjének szerepébe kerül.

Vitéz Imre ajánlásában Kazinczy további lényegi jellemzője, hogy kiáll a tiszta és igaz szerelem mellett. Ebben maga az ajánló is a követőjévé vált, akárcsak nemzedékének más tagjai. Szembeötlő sajátossága műveiknek a szerelmi tematika, jó részüknek egészében, kisebb részüknek részlegesen tárgya a szerelem. S a téma mellett annak interpretációja is közös: az isteni eredetűnek tekintett, tiszta és ártatlan szerelem egyenjogúsítását képviselik egy olyan közegben, melyben a róla való beszéd sem igazán volt elfogadott, s rá erkölcsi gyanú vetült.⁵¹ Az alapállás döntően apologetikus, de határozott és öntudatos, ahogy azt Vitéz Imre ajánlása is megfogalmazza Kazinczyra hivatkozva. Csokonai A' *Tsókok* invokációjában Kazinczy Gessner-fordítását idézve szólította meg Ámort, mint az emberi szív igazságos urát.⁵² Kisfaludy Sándor a *Himfy' Szerelmei* előszavában a szerelem hosszú, emelkedett apológiáját azzal zárta, hogy „én az olyan emberrel, a ki soha tiszta, igaz szerelmet kebelében nem érzett, – még szóba sem kívánok állani”.⁵³ Az apológia némileg kihívó hangneművé válik, mint azt Kazinczy Vitéz ajánlására adott válaszában is láthattuk, melyben magát „a' nemesebb szerelem es-

49 Lásd DEBRECZENI, „Idyllium és román...”, 284–288, 398–401.

50 PÁPAY Sámuel, *A' magyar literatura esmérete* (Veszprém, 1808), 411.

51 Lásd DEBRECZENI, „Idyllium és román...”, 415–418. A tágabb korabeli kontextushoz lásd DEBRECZENI, *Tudós hazafiak...*, 407–416.

52 CSOKONAI VITÉZ Mihály, „A' Tsókok”, in CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Szépprózai művek*, szerk. DEBRECZENI Attila, Csokonai Vitéz Mihály összes művei, 88–116 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 89.

53 KISFALUDY, *Minden munkái*, 1:4.

meretes Apologistájá"-nak nevezte. Kisfaludy két levélregényében szintén megjelenik e szerelemfelfogás, ahogy Kármán József és Kis János rományaiban vagy Dayka heroidaiban. Lényegében a nemzedék minden tagjánál jelen volt, legtöbbször meghatározóan, a szerelem mint téma és mint érték egyaránt.

A szerelemapológia eredendően oppozíciós természetű, hiszen valamivel, valakikkel szemben fogalmazódik meg, ahogy ez Vitéz ajánlásának utolsó két tagmondatában is látható. Kazinczy itt érzékenyebb szívűnek neveztetik a szerelmi tárgyú románok bírálóinál, vagyis épp az a kifejezés minősíti, melyet ő is használ magára, olvasóira és művei hőseire egyaránt. Az érzékeny szív emblémájával jelölt érzékeny ember típusát két attribútum határozza meg, a mély érzés és a kifinomultság, melyek eredendően értékszemponthoz tartoznak magukban, és oppozíciós szerkezetűek (minderről korábban többször szövegtünk, tételelesen előszámlálva, értelmezve előfordulásait).⁵⁴ Ezen attribútumok birtoklása kiváltság, ami formálja az érzékeny emberek önértelmezését: a mély érzésűek és kifinomultak nemcsak elkülönülnek, el is különítik magukat a nem mély érzésűektől és nem kifinomultaktól. Ez figyelhető meg Kazinczy és Vitéz Imre mellett a fiatal nemzedék műveiben. Az érzékeny szív (vagy csak az érzékeny, érzékenyek főnévi alak) mindenkinél feltűnik, többnyire igen nagy számban, néhol (mint Kis Jánosnál, Berzsényinél) ritkábban. A sok előfordulás az érzékeny ember többféle változatát jelöli, ezekről a műfaji változatokról majd a következő alfejezetben esik szó.

Most csupán azt a vonatkozást emeljük ki, ami a Vitéz-levéiben is szerepel, mikor Kazinczyt mint „a' *Dusch*' munkáji érzékeny tisztelőjét” nevezi meg: az olvasást. Az érzékeny író és érzékeny olvasó között az érzékeny hőssel való azonosulás során kialakuló intenzív viszonyt⁵⁵ egy olyan mű példáján szemléltetjük, melyben szerző és főhős szándékoltan egymásba tűnik. Kisfaludy Sándor *Naplójának* egy franciaországi fogásból keltezett levelében a napló-fikció hőse, Sándor beszámol barátjának Rousseau románja, az *Új Héloïse* olvasásáról, mely szívének ítélete szerint többet ér minden más munkájánál:

Ez előtt egynehány esztendővel néhány érzékeny Román máljen érdeklé szívemet, (melly, tudod, hogy mélyen tud érezni): de most a' sok tapasztalás, és olvasás után, eszemnek érettebb, és erősebb korában akár mi könyv se munkál többet lelkemre, mint a' mennyi annak valóságos érdeme, és ereje; – mindazonáltal ugyan most nem szégyenlem meg vallani, hogy ez az új Héloïz úgy meg tudta illetni, hogy szemeim keserűvel elegy édes könnyekben lábognak, és annyira nyomá szívemet, hogy kéntelen vagyok annak érzeményjeit a' barátságunk kebelébe önteni. – Két fiatal léleknek Sympathiája, két szívnek ragadozó indulatja, égő szerelme, búja, bánatja, keserű kinjai, szomorú el szakadása; a' szerelemnek ereje, hatalma, állandósága [...] mind ezek, és egyéb imádnodó virtusok,

54 Az érzékenység fogalmáról összefoglalóan lásd DEBRECZENI, *Tudós hazafiak...*, 101–130. Az újabb szakirodalom alapján továbbgondolva és a Kazinczy-projektumokra alkalmazva: DEBRECZENI, „Idyllium és román...”, 409–412; DEBRECZENI, „Játszószín...”, 29–33; DEBRECZENI, „Előfeltevésektől mentes...”, 561–567.

55 Lásd DEBRECZENI, „Idyllium és román...”, 412–415; valamint DEBRECZENI, *Tudós hazafiak...*, 51–55, 61–65.

botsánandó gyarlóságok, gyönyörű tébolyodások, ah Imre, miként jelennek meg itten. Olvassad ezt Imre, és jó szívedet istenien fogod ezzel táplálni.⁵⁶

E részletben együtt szemlélhető a (*Naplónak* egyébként csak részlegesen tárgyát képező) isteni szerelem hatalma, az érzékeny szívűeket jellemző mély érzés oppozícióképző kiváltsága s az olvasás átható ereje, mely itt „tsalhatatlan próba-kövét” avatgatik: „Ha Szegedy Rozinak Julia tetszeni fog, [akkor] felséges egy Leány; ha pedig nem fog tetszeni, hát nem sokat tartok felőle.” Az irodalmi hős az íróval és olvasóval egyenrangú léttel bíró szereplővé válik a hőssel való azonosulás által megképződő virtuális valóságban, s bármennyire is nyilvánvaló e világ virtualitása, adott pillanatban és viszonylatban e világ reálisabbnak tűnhet, mint a realitás, azáltal, hogy az önértelmezés alapjává válik a közösnek tekintett identitásképlet.

Az érzékeny olvasás egyszerre jelent műfaji toposzt és nemzedéki kulturális gyakorlatot. A fiatalok nagyon hasonlóan olvasták sajátjukká Kazinczy Gessner-fordítását és a *Bácsmegyeit*, miként Kazinczy a Gessnert és a Siegwartot, mikor annak idején olvasásuknak szentelte magát. Pályakezdő projektumai előkészületeit számba véve idéztük a *Magyar Hirmondó* 1782-es tudósítását, melyben ezek lefordításának szándékát hírlelte, amit azzal indokolt, hogy „olgy kellemetes olvasásuak, egyszer-s-mind pedig a szívnek formálására olgy tehetőssek”.⁵⁷ Nem sokkal később egy levelében bővebben kifejtette ezt:

Olvastam Gesznert, kinek az Írásai Nemes Lelket, szín nélkül való Virtust, ártatlan és a' méznél édesebb tiszta szerelmet illatoznak. [...] Ő képzette szívemet mely édes tanításait ki-mondhatatlan készséggel szopta. Hozzá fogtam fordításához, hogy bennem vér-ré váljon; kevés idő múlva örvendezve tapasztaltam, hogy már írásának módját is magamévá kezdettem tenni.⁵⁸

Ekkoriban hasonló szellemben írta leveleit Gessnernek és Millernek, érzékeny szívűnek (empfindsames Herz) nevezve magát. Kifinomultság, szerelemapológia, érzékeny szív: ezek jelentik Kazinczy jellemzőit Vitéz Imre ajánlásában és általában a fiatal nemzedék tagjainál. Kazinczy egyértelműen olvasmányaihoz köti ezen jellemzők sajátta válását, a fiatalok pedig Kazinczy műveihez. A reflexiók, analógiák, párhuzamok alapján a Kazinczyéhoz hasonló befogadói pozíció körvonalazódik a fiatal nemzedéknél, ami így együttesen a Kazinczy-művek inspirációjának erőteljességét igazolja.

56 KISFALUDY Sándor, *Szépprózai művek*, szerk. DEBRECZENI Attila, Csokonai könyvtár 1 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997), 106.

57 *Magyar Hirmondó*, 1782. ápr. 3., 202–203; lásd DEBRECZENI „Idyllium és román...”, 276–281.

58 Szánthó Jánosnak, 1782. július 4., in KazLev, 22:11, 5402. sz.

4. Az inspiráció továbbíródása

A Kazinczy és a Csokonai-nemzedék közötti kapcsolat és erőátvitel vizsgálata során, a Kazinczy-művek inspirációját megragadni igyekezvén, az imént a fiatal nemzedék befogadói pozícióját jellemeztük a közös vonások feltárásával. Most az irodalmi gyakorlat áll a középpontban: a közösnek tekinthető inspiráció továbbíródásának különböző változatai s az ezekben megképződő viszonyulások kifinomultsághoz, szerelemhez, érzékenységhöz. A fiatal nemzedék eddig tárgyalt szerzőinek a Kazinczy által nyitott műfaji mezőbe sorolható műveit tekintjük át, mivel az általuk meghatározónak tartott Kazinczy-művek műfaji preferenciákat is közvetítettek számukra: az idyllium, a levél formájú román, a dal és az óda (valamint a projektumok más műfajai, a mese, rege, heroida) művelését inspirálták. Az áttekintésben Kazinczy projektumainak időrendjét követjük, szigorúan csak a befogadói nézőpont három közös jellemzőjére koncentrálnunk, s a továbbíródás változatait az egyes műfajok poétikai megoldásainak vizsgálatával mutatjuk be.

A poétikai megoldásokat mindig az érzékeny irodalmi hős szempontjából szemléljük, hiszen a befogadói pozíció három közös eleme együttesen az érzékeny ember típusában testesül meg. Az érzékeny szív emblémájával jelölt hős mély érzésű és kifinomult, a sajátta olvasott Kazinczy-művekben a mély érzés a szerelem, s a kifinomultság nemcsak a hőst, hanem a mű hangnemét is jellemzi. A fiatalok műveiben a továbbíródás két fő változata figyelhető meg. Egyfelől a tiszta és ártatlan szerelem érzésébe záródó érzékeny hős transzformációja, melynek során módosult identitásképletű érzékeny hős foglalja el az előbbi helyét, avagy mellé kerülve dialógusba lép vele. Másfelől a szerelmébe záródó érzékeny hős világán kívüli értelmezői távlat érvényre juttatása, akár egy nem érzékeny szereplő szólama, akár paratextus és kötetkompozíció által megformált szólam segítségével. Az első változat inkább a románok poétikai megoldása, a második a költeményes munkáké, noha van átjárás a műfajok között.

A pásztorköltészet művelése általánosnak mondható a 18. század utolsó harmadának magyar irodalmában, elsősorban annak vergiliusi mintákat követő változatában, az alkalmi költészet kedvelt formájaként, számos ilyen művet ismerünk a fiatal nemzedék tagjaitól is.⁵⁹ Kazinczy Gessner-fordítása ehhez a burjánzó műfaji hagyományhoz képest két vonatkozásban hozott újat. Az alkalmiságot elhagyva a természetes egyszerűség világát tette az idyllium tárgyává (akárcsak Révai Batteux-ből fordított tanulmánya), illetve költői prózája naiv hangnemben a kifinomultság új minőségét teremtette meg. A fiatal nemzedék tagjai e kettős inspiráció nyomán próbálkoztak a számos verses pásztorköltői darab mellett költői prózában is idylliumokat írni. Volt már szó róla, hogy Nagy Sámuel Gessner-fordítást publikált, s az idyllium projektumában Kazinczy Aszalay János Lessing-mesékből készült fordítását adta ki. Szentjóni Szabó László próbálkozásai e nemben, így a jellegzetesen gessneri *A' Kívánság* 1791-es verskötetében jelentek

59 Lásd részletesen DEBRECZENI Attila, „»Pásztori Múza« a XVIII–XIX. század fordulóján”, in *Mesterek, tanítványok: Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*, szerk. SZAJBÉLY Mihály, 95–125 (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1999).

meg⁶⁰ (erről alább még szó esik). Kisfaludy Sándor első költői kisprózái (*A' széplélek, Rinaldó és Armida, Magyar Aglája*),⁶¹ melyek jelentős terjedelemben születtek az 1790-es évek elejétől kezdve az évtized közepéig, idylliumi karakterrel bírnak, Tasso eposzából is az idilli szerelemről szóló részt fordította le.

Az eddig említett próbák kisebb darabok voltak, akárcsak azok, melyeket a *Gessner' Idylliumi* gyűjteménye kínált, egyedül Csokonai álmodott nagyobb kompozíciót. Egy mitikus szerelmi eposzt tervezett 1793–1795 között, mely az idyllium műfaji konvencióit tizenkét énekes eposszá kívánta növesztetni, amelyből azonban csak három és fél ének készült el. *A' Tsókók* címen ismeretes, költői prózában íródott pásztori darab laza narratív szállal fonja egybe az önálló idylliumokként is megálló epizódokat. Melitesz, a főhős a szerelmi bánat miatti sikertelen öngyilkossági kísérlet után visszatekintésként meséli el Rozáliához fűződő szerelmének történetét Filandernek, a Szerlem Temploma főpapjának. Filander hosszú válasza eredetileg az aranykor előtti világ sajátos csókmitosszal átszőtt leírása volt a mű tervezeteiben. Filander így szól Meliteszhez: „Szíved legyen érzékeny mint a' galamboké, de ne feslett, szerelmed légyen tiszta 's nem tsapongó: akkor érezni fogod hogy a' Kellemetesség és Nyúgodalom Őrző Angyalai fognak körülötted lebegni, 's a' te Lelked olyan lesz mint e' szent Templomnak boldog Környéki, hol az éltető Vénusz lakozik.”⁶² Filander monológjában az érzékeny szív formula az eredendő természeti ember romlatlan erkölcsének és az ártatlan tiszta szerelemnek az eszményét megtestesítő Arcast jelöli. Az Arcas (Melitesz) az érzékeny ember archetípusát képviseli, akinek létezése adekvát az idyllium (aranykormítosz formálta) díszletei között, szemben az érzékeny ember kortárs társadalmi közegbe helyezett más műfaji változataival, akik számára nem adott az eszményi létezés lehetősége. Az érzékeny ember újabb műfaji alakváltozatainak létrejötte nem kis mértékben az Arcas archetípusából, az azzal való számvetésből érthető meg.

Költői prózában készült Csokonai 1803-as halotti búcsúztatója, az *Amaryllis* is,⁶³ melyben (ahogy előbeszéde műfaj történeti reflexiója is jelzi) a korábban megtagadott allegóriás ecloga műfaji változatát kapcsolta egybe az idylliummal, szétartó hagyományok sajátos elegyét hozva létre. Most elegendő csak *A' Tsókokkal* párhuzamos és elentétes vonásokra rámutatni. Az *Amaryllis*ben Melitesz, a költő éjjel, az elhunyt sírjánál találkozik a gyászoló apával és a férjjel, de nem ő mond búcsúztatót, hanem saját szerelmi bánatát panaszolja, mire az apa kezdi őt vigasztalni. Az emlékező helyzet hasonlít ahhoz, amit *A' Tsókok*ban láttunk: szerelmi bánatában mindkét Melitesz elmeséli történetét, amott Filandernek, aki a Szerlem Templomának főpapja, itt az apának, Mílonnak, akit Melitesz Phoebus főpapjának nevez. A bölcslet megtestesítő alakok vigasza intelmet is megfogalmaz, Filanderét már idéztük, Míloné e szavakkal zárul: „Légy érzékeny és erős: olvaszd össze az állatot az istennel: 's úgy válik belőled egy nemes

60 SZENTJÓBI SZABÓ László, *Összes költeményei*, szerk. DEBRECZENI Attila, Régi magyar költők tára: XVIII. század 6 (Budapest: Balassi Kiadó, 2001), 102–109.

61 KISFALUDY, *Szépprózai művek*, 7–39.

62 CSOKONAI VITÉZ, „*A' Tsókók*”, 110.

63 CSOKONAI VITÉZ Mihály, „*Amaryllis*”, in CSOKONAI VITÉZ, *Szépprózai művek*, 170–177.

valóság, úgy lesz EMBER!⁶⁴ Hasonló retorikai megoldással élnek, s mindketten az érzékenységre helyezik a hangsúlyt, nézőpontjuk azonban egészen különböző. Filander monológja, noha a teremtéstörténet mitikus távlatait fogja át, a szerelem és az érzékeny ember felfogásában alapvetően egyezik az arcas Meliteszével. Mílon nézőpontja viszont különbözik a költő Melitesztől, hiszen érzékenysége átértékelésére szólítja fel, arra, hogy emelkedjen felül szerelmi bánatán, mert a szerelem az érzékeny ember világának is csupán egy részét képezheti, s az eszmény nem megélhető. Az e vonatkozásban ugyancsak az Arcas archetipusát idéző érzékeny hős, a költő Melitesz így Mílon szolámának relativizáló értelmezői távlatában jelenik meg. Nyilván nem véletlen, hogy éppen az *Amaryllis* e pontján illesztette be Csokonai promóciós célzatú jegyzetét a *Lilla* várható megjelenéséről: „Ennek a' Vídításnak, 's a' Melitesz' előbbi csüggedésének poétai historiája van”. A *Lilla*-kötet kompozíciójában (mint erről még szó lesz) Mílon szolámának értelmezői távlatára jut érvényre.

Az Arcasszal mint az érzékeny ember archetipusával való számvetés legfőbb terepét a román műfaja jelentette, mert a kortárs társadalmi közegbe helyezett érzékeny főhős a műfaj egyik fő konvenciója. A narratív hangok többszöröződése a fiatal nemzedék levél formájú románjaiban alapvető poétikai eszközét képezi az érzékeny hős transzformációjának és a külső értelmezői távlat megképződésének. A román projektumában Kazinczy a *Bácsmegyey* megjelenése után mások műveinek kiadását segítette, köztük Vitéz Imre többször említett Dusch-fordítását. *A' tiszta és nemes szeretet ereje* azonban hősalkotásában a heroikus román műfaji változatát mutatja, s csak korábban vizsgált paratextusai helyezik az érzékeny románok kontextusába.⁶⁵ Kármán József és Kis János románjai saját projektek részeként jelentek meg az általuk indított periodikákban, mindkét román érzékeny hőse fiatal leány, így eleve a női olvasóközönséget megcélzó nőnevelő szándék összefüggésében értelmezendők. A *Fanni' hagyományai* folytatásokban látott napvilágot az *Uránia* három számában 1794–1795-ben,⁶⁶ Kis János Charlotte Schiller Richardson-átiratát *A' Magyar Páméla* címmel a *Flórában* közölte 1806-ban.⁶⁷ Mindkét periodika a románok lényegi értelmezői kontextusát képezi: az *Urániában* a művelt közép rétegek csinosodástdiskurzusa, a *Flórában* Kis János – más pe-

64 Uo., 175.

65 BÉRES Norbert, *A klasszikus századforduló népszerű prózaírodalma*, Csokonai könyvtár 63 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2023), 131–136.

66 SZILÁGYI Márton, szerk., *Első folyóirataink: Uránia*, Csokonai könyvtár 6 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999); lásd mindehhez: SZILÁGYI Márton, Kármán József és Pajor Gáspár *Urániája*, Csokonai könyvtár 16 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999), 369–403; BÓDI Katalin, *Könny és tinta: A magyar levélregény és heroída történeti és poétikai háttere*, Csokonai könyvtár 46 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2010); LACZHÁZI Gyula, *Társiasság és együttérzés a felvilágosodás magyar irodalmában* (Budapest: Ráció, 2014), 154–177; BODROGI Ferenc Máté, „Az *Aurora* (és az *Uránia*) nőideáljáról”, in *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, 1820–1920*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Reciti konferenciakötetek 9, 37–51 (Budapest: Reciti, 2020).

67 Kis János, *A' Magyar Páméla*, szerk. LABÁDI Gergely, ReTextum 1 (Budapest: Reciti, 2014); lásd mindehhez a kiadás kísérőtanulmányát, valamint: LABÁDI Gergely, „Fordítást olvasni: Kis János Kupás Lórintz és Ilona[.] annak lánya című elbeszélésének kontextusai”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 113 (2009): 681–708; BÓDI Katalin, „»Szívrehatás és hasznos gyönyörködtetés«: Műfaji határok és női olva-

riodikáihoz hasonlóan – a csinosodásdiskurzus alsóbb társadalmi rétegekhez adaptált, elsődlegesen nevelő szándékú változata jelenti a szemléleti hátteret.

Fanni végletesen a szerelembe záródó érzékeny hős, aki azonban életképtelenségével a szerkesztő előszavának szólama által képviselt nőeszmény („jó Anyák, jó Feleségek, jó Leányok”) figyelmeztető ellenpéldáját képviseli. A másik külső szólam (T-ai Józsi biográfiájában) pedig egy sejtethetően összetettebb identitáshálóval bíró érzékeny fiatal férfi szemszögéből láttatja Fanni sorsát, az elvesztése miatti fájdalmat szóltatva meg. A narratív hangok többszöröződése a külső távlat megképződését szolgálja, ahonnan nézve belátható, hogy nem lehet Arcasként a kortárs világban élni. Kis János románjában a narráció alapvető módosuláson megy keresztül, hiszen a levélforma elhagyásával háttérbe szorul az egyes szám első személyben megszólaló hang, noha nem tűnik el teljesen, néha szerepet kap. Ilona alakja az érzékeny hős transzformációját jelenti, akinek identitásképletében a szerelem az erény és tisztesség mögé sorolódik. Ő a maga személyében képviseli a „jó Anyák, jó Feleségek, jó Leányok” nőeszményét, úgy is, mint az alsóbb társadalmi rétegek felemelkedésének útját, amelyet visszaigazol a boldog végkifejlet.

Kisfaludy Sándor románjai levélformában születtek, nincs periodikakontextusuk, nem jelentek meg életében, a másodikat be sem fejezte. A *Napló és Frantzia Fogságom*⁶⁸ 1796-os itáliai katonáskodása és franciaországi fogsága történetét meséli el (az eredeti fogalmazványt később tisztázta le). A szerelmi tematika epizodikusan jelenik meg benne, műfaja útilevel, mint Kazinczy *Orpheus*ban közölt darabjainak,⁶⁹ így a többi szerelmi tárgyú romántól eltérő változatot képvisel. Hőse Sándor, aki *érzékeny vándornak* (lényegében a sterne-i érzékeny utazónak) nevezi magát, s az érzékeny szív emblémáját is többször alkalmazza. Az 1806-1807 körül keletkezett *Két Szerető Szívnek Története*⁷⁰ Kisfaludy feleségével házasságuk előtt váltott levelein alapul, két fiktív szereplő szólamába stilizálva azokat. Az egyenrangú narratív hangok explicit módon juttatják érvényre a román dialogikusságát. Liza az előzőekben látott nőeszményt képviseli, Rousseau regényének olvasása után fogalmazza meg, hogy „Julia, minden tündöklő tulajdonsági mellett, csak mint Wolmárné, mint Feleség és Anya tetszik nékem leginkább”.⁷¹ Ez szintén az érzékeny hős transzformációjának példája, kontrasztot képezve Imre érzékenységehez, aki szerelmének erősebben kiszolgáltatott.⁷² Ezzel együtt sem egészen Bácsmegyei- és Fanni-típusú hős, mert identitáshálójában a szerelem mellett megfigyelhetők más, párhuzamos identitások is. S e tekintetben Imre nagyon hason-

sók a *Magyar Pámélában*”, in *Egyház – Irodalom – Tudomány: Kis János (1770–1846)*, szerk. FÓRIZS Gergely, KERTÉSZ Botond és VADERNA Gábor, 151–169 (Budapest: Reciti–Evangélikus Országos Gyűjtemény, 2021).

68 KISFALUDY, *Szépprózai művek*, 40–118.

69 Lásd erről DEBRECZENI, „Előfeltevésektől mentes...”, 564–567.

70 KISFALUDY, *Szépprózai művek*, 119–183.

71 Uo., 164.

72 „Csak azonn mindazonáltal nem győzők eleget csudálkozni, hogy St.-Preux, az Ő határ nélkül való Szerelmivel szívében Júlia eránt, még élhetett akkor-is, midőn Julia már Volmárné volt – még élhetett Volmárnéval egy Világban. St.-Preux vagy erősebb férjfiú volt, mint sem én vagyok; vagy nem szeretett – olly szörnyen mint én.” Uo., 148.

ló a *Napló* Sándorához. Mindketten katonák, ez önmeghatározásuk egyik fő alkotóeleme, hiszen az uralkodóhoz és a nemzethez egyaránt eltéphetetlen szálakkal kötődnek, valamint ízléssel, jó modorral bírván otthonosak a művészetben és a társas világban. Szerelem–nemzet–csinosodás arányaiban eltérően jelenik meg Imre és Sándor identitásképletében, de ez inkább csak a műfaji vonásokból adódik. Alakjaik az érzékeny hős transzformációját jelentik, melyek az Arcas archetípusa szerint értelmezhető, szerelmébe záródott érzékeny hős helyére lépnek, s megélhető változatot képviselnek.

Az idyllium és a román műfaja a kifinomult költői prózanyelv alkalmazásával fonódott össze a fiatal nemzedék műveiben. A költészetben a Kazinczy által preferált óda és dal műfajai közül inkább a dalt művelték (különösen a bukolikát és anakreontikát), verseik többnyire szétszórta jelentek meg hírlapok melléklapjaiban, folyóiratokban, illetve a levelezésekben és a kéziratok nyilvánosságban voltak valamelyest ismertek. Verseskötet, ha készült, kezdetben elegyes jellegű volt, s csak később formálódott cikluskompozíciók. A köteteket számba véve két elegyes gyűjteményt találunk az 1790-es évek első feléből. A *Szent-Jóbi Szabó László Költeményes munkái* (1791)⁷³ több olyan szöveget is tartalmaz, melyek nem tartoznak az általunk vizsgált műfaji mezőbe. Van köztük alkalmi vers, anekdota, *Iliász*-fordításrészlet, a kötet terjedelmének a teljes második felét ugyanakkor a költői prózában készült idylliumok és Gellert pásztorjátékának verses fordítása teszik ki. Dayka Gábor 1793-as kötete⁷⁴ a verselés szerint oszlik két részre, azokon belül figyelhető meg az elegyes jelleg, de azért itt erősebben érvényesülnek a Kazinczy által közvetített műfaji preferenciák. Terjedelmének tekintélyes részét képezí (másik két heroidával együtt a felét) a két *Abelárd–Heloíz*-heroida, melyeket Kazinczy javasolt fordításra, s elkészültük után önállóan ki akart adni. A versben kidolgozott heroida a levélformájú románok műfaji rokona, az érzékeny hős hangjára épül. Dayka alakjai a szerelembe záródott hős típusát képviselik, akik az isteni érzületnek tekintett szerelem és az ugyancsak istentől eredeztetett virtus ellentétében örlődnek, reménytelenül. Dayka kötete kéziratban maradt, s halála után Kazinczy vette magához a hagyaték többi részét is egybegyűjtve, kiadására 1802-től készült (1813-ban jelent meg).

Egy évtizeddel Szentjóbi Szabó László kötete után, 1801-ben jelent meg Kisfaludy Sándor szerelmi dalciklusa, a *Himfy' szerelmei* első része (*A' kesergő szerelem*), majd második részével (*A' boldog szerelem*) kiegészülve, saját neve alatt 1807-ben újra. Ugyanekori első három regéjének kiadása (*Regék a' Magyar Előidőkben*).⁷⁵ Csokonai 1802–1803 körül rendezte kötetekbe addigi verseit, műfaji szempontokat alkalmazva, leválasztva ódáiról és dalairól alkalmi verseit és olyan nagyobb darabjait, mint a *Dorottyát*; a *Lilla* (*Érzékeny Dalok III Könyvben*), az *Ódák* és az *Anacreoni dalok* általa összeállított kötetei⁷⁶ azonban majd csak halála után, 1805–1806 során láttak napvilágot. Berzsenyi egy regét leszámítva csak ódákat és dalokat tartalmazó kéziratok gyűjteménye (*Ber'senyi Dániel'*

73 SZENTJÓBI SZABÓ, *Összes költeményei*, 51–139.

74 DAYKA, *Összes művei*, 73–136.

75 KISFALUDY, *Minden munkái*, 1–2. köt.

76 VARGHA Balázs, szerk., *Csokonai verseinek első kiadásai*, hasonmás kiadás (Budapest, 1974); CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Lilla: A ciklus teljes, gondozott szövege*, szerk. DEBRECZENI Attila, Matúra klasszikusok 24 (Budapest: Ikon, 1996).

Versei)⁷⁷ 1808-ban került Kazinczyhoz, ő nagy lelkesedéssel vett részt kiadásra való előkészítésében, ami végül 1813-ban valósult meg, új szerkezetben. E kötetek tehát műfajilag lényegében egységesen ódákat és dalokat tartalmaznak, többnyire dalokat. Kisfaludy az óda műfaját nem művelte, regéi második dalciklusából önállósultak. Csokonai *Ódák* kötete a tágabb ódafogalom értelmében leginkább a *Lillába* és az *Alkalmatosságra írt versekbe* nem sorolt költeményeit tartalmazta. Kevés szorosan vett óda található benne, ahogy a *Lillában* is, ezek versformájuk alapján sorolhatóak az ódák közé, az *enthousiasme doux*, s még inkább az *enthousiasme sublime* hangnemi minőségei⁷⁸ ritkán jellemzik őket, igaz, éppen az életmű kiemelkedő darabjaiban. Az óda e két hangnemi változata Berzsenyi kitératos kötetében valósult meg legjelentősebb korabeli formájában, kiteljesítve a *Magyar Museum* által meghirdetett költői programot.

Az óda és dal műfajai esetében az érzékeny ember hőstípusának változatai nem szereplőként, hanem a kötetkompozíciók és a paratextusok által megformált szólamokban érhetőek tetten. Kisfaludy, Csokonai szerelmi tárgyú kötetiben és Berzsenyi kéziratos versgyűjteményében egyaránt két meghatározó szólam formálódik meg: a kötet szerkesztőé, mely jelen idejű és retrospektív, valamint az általa a kötet verseibe vitatott, egyneműsített, múlt idejű szólam. Mindez szorosan összefügg a kötetfikcióval, mely mindhárom esetben kétrétégű: egyrészt referenciálisan arra épül, hogy a szerző korábban keletkezett verseit rendezi egybe, másrészt e lényegét tekintve pragmatikusan visszatekintő műveletre ráúszik az emlékezés mint általános létállapot. Ahogy Csokonai idylliumai esetében láthattuk: mindkét Melitesz emlékezik, végleg lezárult szerelme történetét idézi vissza az őt hallgató bölcsnek, szembesítve a teljes boldogság és boldogtalanság felsejlő képeit. Míg azonban A' *Tsók*ok Filanderének és az arcas Melitesznek a szólamai lényegében egyezők, az *Amaryllis*ben a költő Meliteszé mellett az érzékenyek világán kívüli Mílon szólama van jelen, melynek értelmezői távlatában a szerelmi veszteség relativizálódik. Éppen mint a verskötetekben, a kötet szerkesztőjének szólamában.

Csokonai *Lilláját* három kompozíciós elv formálja.⁷⁹ A mikroszerkezet kialakításában a korban általános horatiusi variabilitas-elv dominál, a makroszerkezet egy szerelmi történet laza narratív szálára épül, melyet Csokonai poétai románnak nevezett a *Lilla* előbeszédében (ez a kompozícióval egyidejű, de csak az 1808-as második kiadásba került be), a hármassággá bővülő keretes szerkezet és a paratextus az értelmezői nézőpontok többszólamúságát képezi meg. Az Erdődynéhez szóló, kötetnyitó ajánlóversben mintegy megismétlődik Melitesz visszarévedése, belevetítve a ciklusba a boldog kezdetektől a szomorú kifejtelig tartó történetet, amely így laza szállal egybefűzi a boldog és boldogtalan állapotokat megéneklő (egyébként az előbeszéd által is deklaráltan különböző időpontokban, különböző személyekhez íródott) költeményeket. Ezáltal a szer-

77 MTA KIK M. Irod. Lev. 4r. 44. Faksimiljét Merényi Oszkár adta ki: BERZSENYI Dániel, *Versei*, szerk. MERÉNYI Oszkár (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976).

78 CSETRI Lajos, „Kazinczy »A tanítvány«-a”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 73 (1969): 258–265.

79 E részhez lásd CSOKONAI VITÉZ, *Lilla...*, 36–47; ONDER Csaba, *A klasszika virágai: Anthológia, praetexta, narrativa*, Csokonai könyvtár 28 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003), 187–206; LACZHÁZI, *Társiság és együttérzés...*, 182–204.

kesztői szólam az egyes versek lírai hangjait felülíró, egyneműsített, múlt idejű szólamot is megteremt, mely egy szerelmébe záródott érzékeny hős hangjaként áll előttünk. Ehhez képest határozza meg magát a kötetzárlatban (*A' Pillangóhoz*, *A' Reményhez*) érvényre jutó szólam, melynek értelmezői távlata a veszteséget a felülemelkedés pozíciójából, a fájdalmat megszelídítve relativizálja, hasonlóan az *Amaryllis* Mílonjának szólamához. Ez a kétszólamúság figyelhető meg az *Anacreoni dalok*ban is, a költemények és a zárlatot jelentő *A' Háfiz sírhalma* viszonyában.

Kisfaludy esetében a szólamok illetően megoszlása csak az 1807-es teljes Himfy-kötet esetében figyelhető meg.⁸⁰ Az 1801-es *A' kesergő szerelem* lírai hőse maga is a múltba réved, s ezt az alaphelyzetet emblémaszerűen rögzíti a belső borítóra helyezett metszet, melynek természetképe Petrarcat idézi meg.⁸¹ A holdfényben fürdő vadregényes völgyben egy ifjú hever a fa tövében, elveszett boldogságát siratva, ahogy a képaláírásban olvasható: „Az Ifjúság' Kellemeit / Itt hullattya termetem; / Az életnek Örömeit / E' nagy Sírba temetem.” E lírai hős végletesen a szerelembe záródott, emlékező pozícióját a veszteségélmény teljes boldogtalansága határozza meg. Ehhez nem képez igazi ellenpontot a (kiadó aláírású, biztos filológiai adatok hiányában általában Péteri Takács Józsefnek tulajdonított) előszó sem, csak a szerelem apológiáját és a szerelemtől való költői beszéd újdonságát mint erényt fogalmazza meg azonosuló pozícióból. Az 1807-es teljes Himfy-kötet a metszet újraközlésével fenntartja az emlékező pozíció érvényét, Kisfaludy által jegyzett előszava ugyanakkor reflektál a dalgyűjtemény retrospektív jellegére. A versekhez megalkotja ifjúkori önmaga alakját, s hozzárendeli ehhez a dalaiban, énekeiben megszólaló hangot, de azonosulás nélkül, immár a múlt részeként. A jelen idejű előszó lezáró-távolító értelmezői távlatával rokon az a kettősség, mely a két rész egymáshoz való viszonyában képződik meg. Mert ahogy a *Két szerető szívnek történetében* a két érzékeny szereplő, Imre és Liza szólama valamelyest egymás ellenpontjai, úgy a *kesergő* és a *boldog* szerelem dalaiban érvényre jutó szólamok is ellenpontozzák egymást az érzékeny hős visszatekintő nézőpontból érvényre jutó eltérő identitásképletei által.

Csokonai kötetkompozíciós eljárásai közül a Himfy-kötetben a variabilitás-elv, a dalok laza narratív szálra való fűzése és a paratextusok alkalmazása figyelhető meg. Berzsenyi kéziratos versgyűjteményében nincs paratextus, a makroszerkezetet pedig nem narratív szál határozza meg, hanem a változatosság-elv jegyében alakított mikro-

80 E részhez lásd ONDER, *A klasszika virágai*, 215–227; ONDER Csaba, „A kétéltű képletei”, in *A magyar irodalom története II: 1800-tól 1919-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, 11–28 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007); HERMANN Zoltán, „»A kietlen magánosság Elízium lelkemnek...«: Az életrajzi kontextus mint poétai román”, in *uo.*, 29–39; VADERNA, *A költészet születése...*, 357–375.

81 Ehhez az összefüggéshez, melyre Bódi Katalin hívta fel figyelmemet, lásd az „Ő völgy, ahol jajom gyakorta hangzott...” kezdetű Petrarca-szonettet, a *Napló* vonatkozó helyét: KISFALUDY, *Szépprózai művek*, 109–110; valamint BÓDI Katalin, „Aesthetic Tourism and Artistic Experiences in József Eötvös' Novel *The Carthusian*”, in *Ästhetische Kommunikation in Europa 1700–1850 / Aesthetic Communication in Europe 1700–1850*, szerk. FÖRISZ Gergely, BALOGH Piroska, BARTHA-KOVÁCS Katalin és CSUKA Botond, 241–268 (Berlin–Boston: De Gruyter, 2025), 261–262, doi: [10.1515/9783111447063-011](https://doi.org/10.1515/9783111447063-011); SÁRKÖZY Péter: *Az utolsó magyar petrarkista, Kisfaludy Sándor: Itália és Petrarca hatása Kisfaludy Sándor szerelmi költészetére* (Budapest: Magyar Napló, 2022).

szerkezet nagyobb versegységekbe szervezése. Mint azt Hász-Fehér Katalin megállapítja, a gyűjtemény két fele tükörszerűen áll egymás mellett, az első felében „a nemzeti tárgyú és a közméltóságokhoz szóló ódák” között „egy-egy költőtársnak szóló szöveget és két-három dalszerű költeményt” is találunk, a második felében a szerelem gessneri idillekhez hasonlatos, fragmentumszerű kisciklusai következnek, s ezek közé ágyazodnak a közösségi és költőtársakhoz szóló ódák, arányos elrendezésben.⁸² Mindezt a nyitó- és záróvers markáns kerete fogja közre, mely megteremti a kötetfikció kettős rétegzettségét, a referenciális vonatkozást és az emlékezői pozíciót. A *Kazintz János Ferenc*hez címzett ajánlóvers, mint azt korábban idéztük, a tőle nyert inspirációnak tulajdonítja költeményei megszületését, A *Magyar Tudósokhoz* (későbbi címén: *Barátimhoz*) intézett záróvers az összegyűjtött kisded verscsomót rituálisan e közösség számára ajánlja fel, miután az első szakasz palinodikus szövegkollázsában újrajátszotta főbb motívumait.

Az önidézetek hálója megteremtette ifjúí énjének egyneműsített szólamát, visszavetítve és búcsút véve tőle. A „Már már félre teszem Lesbosi lantomat” nyitósort egyszerre idézte meg a *Virág Benedek*hez és a *Kisfaludy Sándor*hoz szóló verseket, s utalt Lesbosz két lantosára, a magasan szárnyaló Alkaiosra és a szerelem édes énekesére, Szapphóra. Verseinek e két fő tematikai-hangnemi ága a következő sorok önidézeteiben jelent meg („Nagyság ragyogó nimbusa”: *Eszterházy-óda*; „Chloém / Ingerlő remekein andalodó szemem”: *Chloe* – „Láttam...”). E költői én „arany napjai” Az ifjúság „aranykor”-ához rendelődtek, amiktől aztán az Ősz (később: *A közelítő tél*) és az *Amathunt* ideszótt szavai vettek búcsút. A kötet szerkesztő szólama által teremtett és a versekbe vetített szólam egyrészt az Arcas archetípusa szerint érthető, mert maga is az ábrándozás és emlékezés eszményvilágában otthonos, másrészt viszont eszményei között a szerelem mellett közösségi ideálok is jelen vannak, így a szólamhoz kötődő identitáshálóban meghatározó tényezőt jelent a nemzet, ami eleve transzformálódott érzékeny hóst feltételez. A nemzet hasonló identifikációs szerepe figyelhető meg Kisfaludy románjai férfialakjainál, valamint a Himfy-kötet és a *Regék* paratextusainak szólamaiban. Csokonainál ez az Ódák-kötetben és a *Lilla* előszavának végén jelenik meg, illetve nagyobb súllyal munkássága más területein, a nacionalis poézis programja jegyében. Mindhármuk esetében közös azonban a lezárás törekvése a szerelmi tematikával áthatott óda és dal műfajait illetően, ahogy ezt a kötet szerkesztői szólamok egyértelművé teszik. A váltás pályájukon is megtörtént, Csokonai egyidejűleg a honfoglalási eposz írójának szerepére váltott, noha ennek megvalósításában halála megakadályozta, Kisfaludy 1808 után a rege kivételével felhagyott addigi műfajaival, Berzsenyi döntő mértékben megújította műfaji palettáját versgyűjteménye Kazinczynak való elküldését követően.

82 HÁSZ-FEHÉR Katalin, „Berzsenyi 1808-as kötetkompozíciója és a magyar költészeti hagyomány”, in *Az ismeretlen klasszikus: Berzsenyi-tanulmányok*, szerk. FÓRIZS Gergely és VADERNA Gábor, Reciti konferenciakötetek 1, 31–55 (Budapest: Reciti, 2018), az idézet: 54. A Berzsenyi-kötethez lásd még: CSETRI Lajos, „Berzsenyi verseinek »összövegeiről«”, in CSETRI Lajos, *Nem sokaság hanem lélek: Berzsenyi-tanulmányok*, 9–288 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986); BÉCSY Ágnes, „Magány és közösség: Berzsenyi 1808-as pályafordulatának értelmezéséhez”, in *Klasszika és romantika között*, szerk. KULIN Ferenc és MARGÓCSY István, 186–206 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990).

Összefoglalóan tekintve a Kazinczy inspirációja által nyitott műfaji mezőre, megállapítható, hogy az idyllium, a levél formájú román, a dal és óda, valamint az ezekhez köthető irodalmi hős attribútumai (kifinomultság, szerelem, érzékenység) az 1780–1790-es évek fordulójától mintegy két évtizeden át voltak meghatározóak a fiatal nemzedék munkásságában. Esetükben sem kizárólagosan, a korszak egészét tekintve pedig kicsiny cseppet képviselve az alkalmi reprezentáció, az egyházi és tudós erudíció, a szórakoztatás magyar és nem magyar nyelvű szövegtermésének tengerében. A fiatal nemzedéknek csupán mintegy húsz tagját nevesítettük, akik Kazinczyval személyesen vagy művei által kapcsolatba kerültek, de nagyjából ezek feléhez nem köthető értékelhető irodalmi tevékenység. Kazinczy inspirációjának érdemi továbbíródását vizsgálva tehát nem egészen tíz szerző húsz körüli művével vagy kötetével számolhatunk. A mennyiségi mutatóknak azonban nézőpontunkból csekély a jelentősége. Itt most a Kazinczy és a Csokonai-nemzedék közötti kapcsolat és erőátvitel állt vizsgálataink középpontjában, ahogy a Kazinczy-művekben születő „új” áttevődik a fiatal nemzedék műveibe. A *változás keletkezésének folyamatát* kívántuk tetten érni, s erre ez a koncentrált szövegcsoport kínált lehetőséget, mely ugyanakkor épp a korszak legfontosabb szerzőinek legnagyobb esztétikai értékkel bíró műveiből állt össze, s így helyi értéke az átlagot messze meghaladó pozíciót jelöl ki számára a modern értelemben vett szépirodalmiság születésében.

Az idyllium, levél (román, heroida), dal, óda önmagukban egységet alkotó zárt kisformákat képviselnek, melyek közös poétikai sajátosságaik alapján kiválóan alkalmasak a szerelmi érzés különböző változatainak ábrázolására.⁸³ S általában bármely érzelem kifinomult ábrázolására, ami újdonságnak számított a reprezentációra, elmélkedésre, történetmesélésre szánt szövegek tengerében. A napló- és levélforma, valamint a lírai műfajok egyes szám első személyű beszélője (az érzékeny ember bármely változata) lehetőséget nyújt a közvetlen érzelm kifejezésre, a pictura típusú kisformák (az idyllium változatai vagy a nem egyes szám első személyű narrációval élő románok, regék, mesék) pedig érzelmi állapotok rajzát nyújtják. A szóban forgó szövegcsoport műfaji kisformáiban testet öltő esztétikai törekvések lényege az érzelmek emancipálása, egyrészt azáltal, hogy egyáltalán ábrázolhatóvá teszik az érzelmeket, másrészt hogy elsőrendűen érzelmi hatás kiváltására törekcsenek, nagy önállósággal teremtve meg az érzékeny ember típusának különböző változatait, elvégezve és lezárva egyben az azzal való számvetést. A pályakezdő Kazinczy művei által felkínált esztétikai programot viszi tovább a pályakezdő Csokonai-nemzedék. Noha munkásságuk nyilvánvalóan nem szűkíthető erre, mégis, e mintázat valamiképp minden jelentősebb írónál, költőnél lényegi szerephez jut. A Kazinczy által nyitott poétai mezőből sarjadt a századforduló legtöbb meghatározó, az utókorban kanonikus jelentőségűvé vált teljesítménye.

83 Lásd mindehhez DEBRECZENI, „Idyllium és román...”, 288–299.